

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

КУЗИШИН А.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті розкриваються соціально-політичні умови, які впливають на формування добробуту населення Тернопільської області. Визначено теоретичні засади структуризації цього процесу. Зроблено акцент на компонентах соціальної сфери та електоральних результатах, які обумовлені певними інтересами населення та опосередковано відображають ставлення до процесу добробуту.

Ключові слова: *Тернопільська область, добробут населення, соціально-політичні умови.*

Соціально-політичні процеси, як і суспільно-географічні процеси загалом, супроводжуються характерними структурно-територіальними змінами, які традиційно об'єднують у дві групи: компонентно-структурні (диверсифікація, інтеграція, поляризація) та територіально-структурні (диференціювання) процеси. Якщо такі зміни в розвитку політичного простору мають стійкий та впорядкований характер, з високим ступенем детермінованості, то це свідчить про наявність закономірного росту добробуту населення та його соціальної сформованості. Закономірності соціально-політичних процесів можуть проявлятися у різній динаміці, в інерційності певних явищ та підвищеному динамізмі розвитку інших, у процесах взаємодії, наслідком яких може бути пришвидшений територіальний розвиток [3, с. 8].

Пізнання таких закономірностей варто визнавати вкрай важливою, оскільки політична сфера в поєднанні з соціальними впливами – вкрай чутлива та динамічна сфера людської діяльності, а людина є особливим суб'єктом відносин, яка володіє свідомістю, волею, а тому і більшість закономірностей організації соціально-політичної сфери може мати не детерміністичний, а лише ймовірнісний характер. В цій площині варто згадувати і номотетичний підхід (обґрунтування певних закономірностей еволюції соціально-політичного середовища) та ідіографічний підхід (виявлення, пояснення та опис унікальних територіально-регіональних політико-соціальних закономірностей).

При такому аналізі доцільним видається підхід М.С. Дністрянского, який пропонує поділити всі закономірності на три групи – *закономірності генези і формування підрозділів політико-географічного середовища* (закономірності політико-географічного районування і диференціації, структуроформування, політико-географічної інтеграції і дезинтеграції), *закономірності динаміки соціально-політичних процесів в суспільній географії* (закономірності темпів і трендів розвитку, закономірності інерційності, нерівномірності розвитку елементів та підрозділів політико-географічного середовища), *структурно-функціональні закономірності* (розміщення, впливу, залежності, ієрархії, взаємодії та відповідності різних елементів політико-географічного середовища).

Для вивчення соціально-політичних процесів з суспільно-географічної позиції доцільним є застосування так званої *просторової парадигми* (була започаткована У. Бунге, В. Крісталлером, А. Льюшем, Ф. Шефером), сутність якої – знайти просторові закономірності структури географічних явищ, абстрагуючись від їх матеріальної основи. Концепція знайшла своє продовження в *регіональній парадигмі* (Д. Уїтслі, Р. Хартшорн, К. Зауер та ін.).

На сучасному етапі Г.П. Підгрушній та К.В. Мезенцев розглядається поняття «привабливість території» як здатність об'єкта (чи суб'єкта) викликати інтерес, привертати до себе увагу. Це пов'язано із задоволенням потреб людини та забезпечення безпеки її життя. Такі обґрунтування можливі за умови наявності наступних ознак: оберігає людину від небезпек навколишнього середовища; забезпечує та сприяє задоволення фізичних, матеріальних та духовних потре; є адекватним світогляду та світовідчуттям людини [Г.П. Підгрушній та К.В. Мезенцев, с. 33]. Все це можна зв'язати з поняття «добробут населення». Адже як зазначають автори «йдеться не про сприйняття окремих фрагментів реальності, приурочених до певної території, а про її більш-менш цілісний образ, що відображає природні особливості місцевості, її економічний розвиток,

соціально-психологічний стан та культурні здобутки спільноти, як там мешкає, тощо» [6, с. 33]. Для нашого дослідження цікава думка щодо формування в масовій свідомості географічних образів як стереотипів про певну територію, який стимулює її соціально-економічний розвиток, сприяє надходженню зовнішніх інвестицій та інших форм просторової активації. Також такі сформовані образи здійснюють відчутний вплив на соціальну мобільність населення території за двома видами – вертикальною та горизонтальною. Якщо перша пов'язана із переміщенням людей із нижчого соціального прошарку до вищого, то друга має кілька проявів, пов'язаних з переходами людей з однієї групи в іншу в межах одного соціального прошарку та міграційним переміщеннями. Все це загалом підтримує ідентичність населення та впливає на його ідентифікацію.

Автори розділяють думку Б. Андерсона щодо сприйняття людьми себе як представників спільноти, яка заснована на єдності території їхнього проживання, історії, традицій, соціокультурного досвіду, ціннісних орієнтирів, способів життєдіяльності [6, с. 33]. Базові цінності комфортного середовища (житло, можливість самореалізації, побудова кар'єри, можливість вибору роботи, екологічні умови та низьку якість життя, та культурне середовище) стали основою для такої територіальної ідентифікації. Такі аналітичні викладки доповнюють сприйняття соціально-політичних процесів як цілісного явища. А отже, політична самосвідомість особи диференційовано інтерналізує ідеологічні цінності, формує певні політичні позиції, політична самоідентифікація має багатоаспектну, багаторівневу структуру. Політичну самоідентифікацію населення певної території доцільно розглядати і як процес формування й актуалізації вже сформованих соціальних установок соціуму як суб'єкта політичних відносин.

Усталений і визначений характер має політична самоідентичність, яка за своєю природою є узагальненою соціальною установкою певної частини суспільства, яка асоціюється з визначеним регіональним простором, як прихильника (противника) чи представника типового суб'єкта або інституту політичної системи суспільства, учасника певної типової ситуації в ході політичного процесу в країні, наприклад, коли означений соціум ідентифікує себе як прихильника або противника певного політичного лідера, партії, руху, монархії, президентської чи парламентської республіки, унітарного, федеративного або конфедеративного устрою, правлячого режиму або опозиції. Аналогічний характер має усвідомлення себе учасником виборів, референдумів, акцій громадської непокори, революції, громадянської війни, потерпілим від певної політичної кризи. Політична самоідентифікація саме такого штибу становить найбільший науковий і прикладний інтерес у сучасній вимірах соціально-політичних процесів.

На формування рівня добробуту населення певного обласного регіону мають вплив багато чинників, які слід згрупувати за ознаками походження та соціально-економічного змісту.

Соціальні чинники відображають професійно-кваліфікаційну структуру, зайнятість, освітній рівень, особливості побуту, обсяги фонду вільного часу населення і структуру його використання. Похідними від соціальних чинників можуть бути економічні, культурні, демографічні, містобудівні та просторово-орієнтовані, національно-етнічні та соціально-психологічні.

Економічні чинники дозволяють провести обґрунтування рівня соціально-економічного розвитку держави і кожного конкретного регіону, з рівнем та структурою зайнятості в суспільному виробництві; рівнем грошових доходів жителів та їх диференціацією серед окремих соціальних груп; пов'язані з обсягом й структурою товарної пропозиції, досягнутим рівнем споживання товарів та послуг, із структурою індивідуального споживчого бюджету, а також з характером і типом власності на підприємствах.

Культурні чинники обґрунтовують вплив системи моральних і культурно-духовних цінностей, норм і традицій, які панують у суспільстві, їх регіональних особливостей на сектор сфери послуг.

Демографічні чинники враховують чисельність населення за соціальними групами та їх статевовіковою ознакою, народжуваність і смертність, міграцію, загальну чисельність сімей, їх розміри і склад, співвідношення міського та сільського населення, питому вагу працездатних осіб.

Містобудівні та просторовоорієнтовані чинники характеризують особливості систем розселення (щільність жителів, розміри та взаємне розташування населених пунктів, розміщення промислових об'єктів, адміністративних, наукових та інших, транспортні зв'язки, напрямки та інтенсивність основних потоків пересування мешканців).

Національно-етнічні загалом є близькими до демографічних, але слід доповнити ще вплив на розвиток соціальної сфери менталітету, інтересів, споживчі звички, традицій і звичаїв.

Соціально-психологічні чинники позиціонують прояви в запитах до соціальної сфери настроїв, переживань, очікувань населення, їх прагнень, особистісних і групових установок.

Рівень добробуту населення в значній мірі пов'язаний із затребуваністю послуг соціального спрямування. І тут принциповий не лише структуризаційний підбір та їх доступність (хоча й це важливо), але й витрати, які згідно понести населення, оплачуючи такі послуги (рис. 1). В 2021 р. населенню Тернопільської області було реалізовано послуг соціального спрямування на загальну суму понад 1,9 млрд грн, що складає лише 0,8 % від загальноукраїнського показника. Вже сама ця цифра свідчить, що рівень затребуваності послуг в області є недостатнім (якщо проводити співставлення з чисельністю населення та доходами мешканців). Також відстежуються певні коливання в споживанні послуг за кварталами/півріччями – мінімальним є рівень їх реалізації в весняний квартал, в той час як традиційно максимальними є витрати на послуги в осінньо-зимовий період.

Цікавим є також аналіз структури послуг, які споживаються населенням. Згідно із статистикою, основна частка витрат населення Тернопільської області припадає на освітні послуги, що є винятком на рівні областей Західної України і обласних регіонів України загалом (понад 43 %).

Ключовими показниками, що характеризують цей напрямок соціальної сфери є якісні характеристики освітнього простору досліджуваної території, наприклад охопленість дітей дошкільними закладами, кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах у розрахунку на 10 тис. осіб, кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10 тис осіб, кількість студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10 тис осіб. Такі показники дозволяють оцінити стан освітнього середовища в певній території. Впродовж 1995-2019 рр. в Тернопільській області зростав показник охопленості дітей дошкільними закладами (від 31 дошкільняти / 100 дітей відповідного віку в 1995 р. до 64 дошкільняти / 100 дітей відповідного віку в 2018 р.), що навіть перевищувало пересічноукраїнський показник починаючи від 2010 р. В період від 1995 р. і до 2014 р. кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10 тис осіб в області скорочувалась і лише в 2016 р. намітилась тенденція збільшення числа учнів в розрахунку на число мешканців (1067 учнів на 10 тис. населення). В 2019 р. на 10 тис. населення вже припадало 1075 учнів В середньому по Україні цей показник є значно нижчим, що варто вважати позитивною тенденцією. Впродовж 2000-2019 рр. відзначається скорочення кількості учнів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. осіб від 104 до 73 учнів (але варто відзначити, що ці показники є значно вищими, ніж в Україні загалом). Цікавими є показники студентів ВНЗ в області в розрахунку на 10 тис. осіб. Впродовж 2000-2006 рр. спостерігався ріст числа студентів, але в подальші навчальні роки їх число зменшувалось швидше, ніж в Україні загалом.

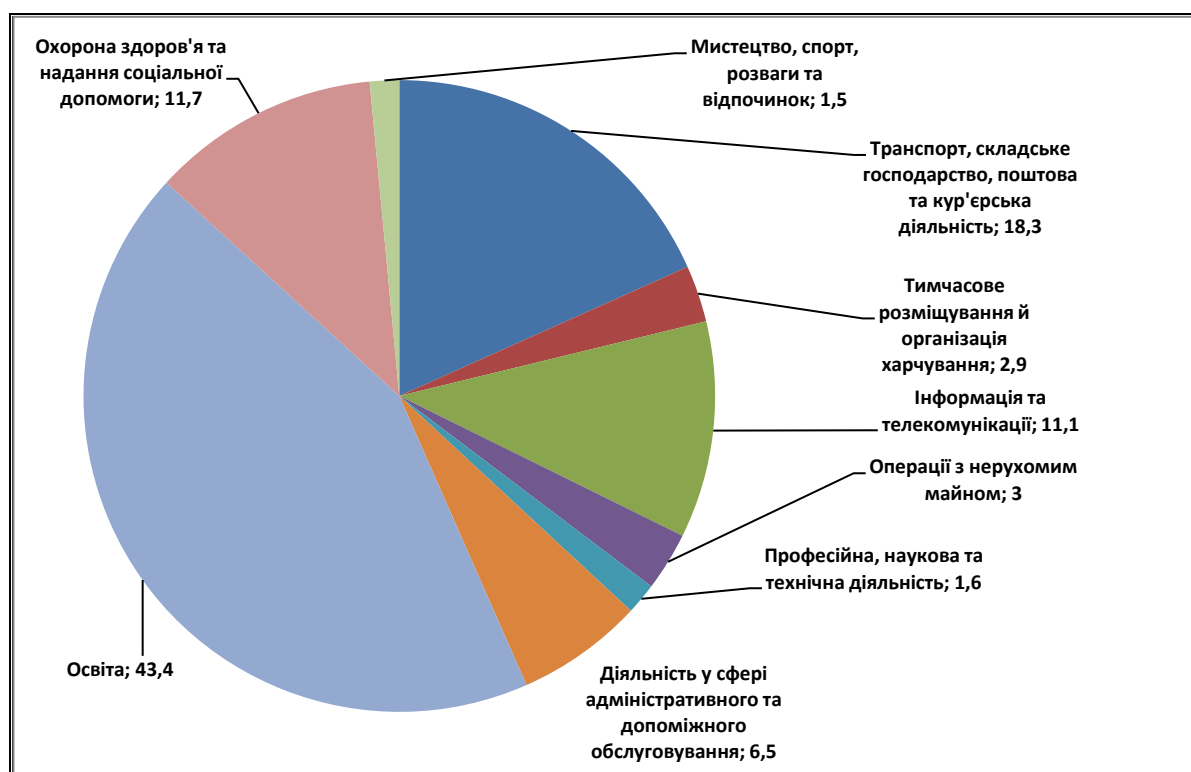

Рис. 1. Структура витрат на соціальні послуги у Тернопільській області, 2021 р., %

Суттєвими є витратами в межах означених областей на транспортні послуги, послуги з складування, поштової та кур'єрської діяльності. Загальний показник витрат в Тернопільській області на ці послуги в 2021 р. перевищував 351 млн грн. Це складало понад 18 % витрат, які населення області витрачає на послуговий сегмент. Слід відзначити, що це один із найнижчих абсолютних та відносних показників у показників у співставленні з регіонами України. Це в свою чергу свідчить, що система логістики в Тернопільській області є незбалансованою та потребує додаткових центрів надання послуг, а відповідно, – підвищення рівня доступності. Зрушення, що відбуваються в системі перевезень та доставки вантажів, стосуються не тільки обсягів виконання транспортної роботи, але й структури та характеру перевезень.

Загальні витрати на послуги лікувально-оздоровчого характеру та надання соціальної допомоги в Тернопільській області склали понад 11 %, що є одним з найнижчих показників в Україні. Для повної характеристики слід відзначити, що забезпеченість лікарями в досліджуваному регіоні – одна з найвищих у країні. Від 2000 р. до 2019 р. забезпеченість населення лікарями у розрахунку на 10 тис. осіб в Тернопільській області зростала від 43 до 49 фахівців (в державі загалом цей показник суттєво нижчий) це може вважатися позитивною передумовою якісного функціонування медичної сфери. Високим рівнем забезпеченості населення відзначається наявність середнього медичного персоналу (понад 100 осіб на 10 тис населення) та лікарняним ліжками (понад 77 одиниць на 10 тис. населення). Проблемною є ситуація з плановою ємністю амбулаторно-поліклінічних закладів (всі медичні заклади, що ведуть амбулаторний прийом – поліклініки, амбулаторії, диспансери, поліклінічні відділення лікарняних закладів, лікарські пункти охорони здоров'я тощо). І хоча ситуація покращується від 2010 р., загалом вона відстає від загальноукраїнських показників.

Українським важливим у питанні реформування системи охорони здоров'я в Україні є проблема оптимізації медичної інфраструктури, оскільки відповідно до реформи бюджетної децентралізації, утримання медичних закладів відтепер переходить у безпосереднє підпорядкування органів місцевої влади. Це означає, що повноваження з розподілу коштів на потреби медичної інфраструктури переходять з центрального на територіальний рівень: органи місцевого самоврядування матимуть змогу самостійно визначати пріоритети для розвитку медичних закладів, підпорядкованих їхній компетенції і таким чином припинити змагатись за увагу центральної влади. Це дозволить створити конкурентні умови для оптимізації, утримання і розвитку закладів медичної інфраструктури та підвищення якості медичних послуг.

Окремим елементом формування умов добробуту населення області є група послуг з розміщення й організації харчування та послуги торгівельно-роздрібного характеру. Цей елемент сфери послуг яскраво демонструє можливості населення області щодо забезпечення важливого елементу фізіологічного і соціально-естетичного буття. На ці послуги витрачається згідно з офіційною статистикою дуже незначна кількість витрат, пов'язаних з даним сегментом господарювання. Допускаємо, що не всі фінансові звіти мають в даній сфері «прозорий» характер оцінки, але показник в 3 % явно не демонструє реального стану речей.

Мінімальні кошти населення Тернопільської області виділяє на послуги у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, а також в сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку. Загалом регіон відзначався на довоєнному (до 2021 р.) рівні суттєвими затратами населення на послуги соціального характеру але про їх збалансованість важко твердити – на послуги освітнього спрямування витрачається в 25 разів більше ніж на послуги в сфері професійної, наукової та технічної діяльності.

Загалом слід відзначити, що окремі елементи соціальної сфери своєю доступністю та витратністю на них підкреслюють можливість рівень добробуту. Адже споживання послуг дозволяє говорити про можливість окремого споживача або домогосподарства.

Тісним є зв'язок соціальних умов формування рівня добробуту з політичними умовами.

Політичні чинники характеризують суть і вплив політико-адміністративних складових на підвищення потенціалу функціонування соціальної сфери, прозорість реалізації правових гарантій у сфері соціального відтворення населення, соціальну підтримку і допомогу малозабезпеченим верствам населення, а також соціально-політичної ситуації на її розвиток. Близькими до політичних чинників є правові, які зумовлюють законодавчі норми та правовідносини у галузі регулювання сегменту послуг та регламентують їх доступність в кількісному та просторовому форматі.

У наших дослідженнях [2-5] ми неодноразово акцентували увагу на тому, що з політико-географічної позиції Тернопільська область займає стабільну та усталену позицію. Впродовж усіх виборчих каденцій, які були в роки Незалежності, електорат традиційно підтримував націонал-

патріотичні сили. З позиції консолідованого показника (об'єднання всіх прихильників певного ідеологічного напрямку), політичні сили цього напрямку підтримувало виключно більшість електорату. Так, в 2006 р. ці партії в області підтримувало понад 81 % електорату, в 2012 р. – понад 89 %, в 2014 р. – 79 %, в 2019 р. – понад 63 %. Певна річ, це усереднений показник, але він свідчить, що область загалом має чітку орієнтацію в ідеологічних уподобаннях. В Тернопільській області виборчі традиції мають досить давнє історичне коріння. Під його впливом формується політична культура, тобто історико-політичні традиції як сукупність соціально-політичних цінностей і політичної орієнтації, що відкарбовується в свідомості населення. Варто наголосити, що тернопільські терени були цікаві для відомих громадських та політичних діячів в різні історичні епохи (ще Іван Франко безуспішно пробував в 1898 р. здобути прихильність тернопільського електорату через продаж голосів селянством в окрузі Тернопіль – Збараж – Скалат). Водночас історичні традиції є умовою високої політичної активності населення Тернопільської області щодо участі в самому ході голосування.

Мовний та конфесійний склад населення також може відображати політичні уподобання населення – зазвичай україномовне населення підтримує партії державницького штибу, а конфесійна приналежність до українських церковних конфесій (Українська греко-католицька церква, Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна церква) є ще одним критерієм орієнтації на націонал-патріотичні партії та їх ідеологію.

Переважає сільського населення в області також є умовою орієнтації на праві погляди, які пропагують традиційні праві моральні цінності (сім'я, церква, освіта, виховання молоді тощо). Навіть депресивність в розвитку сільських територій часто поступається домінуючому впливу правої ідеології. Слід відзначити також велику роль послугового сегменту, який забезпечує звичні підвалини функціонування соціуму в межах Тернопільської області.

Ймовірно, що обсяги статті не дозволять в повній мірі розкрити глибину впливу кожної із зазначених категорій, та вплив їх на прояви добробуту населення Тернопільської області. Через взаємопов'язаність та взаємообумовленість усіх груп чинників визначальну роль у подальшому формуванні добробуту населення Тернопільської області функціонування відіграють ті з них, що висвітлюють ступінь сформованості систем розселення й рівень розвитку матеріального виробництва.

Висновки. Соціально-політичні умови виступають основою формування добробуту населення певної території. Перехід до суспільства з постіндустріальними рисами вимагає переосмислення просторових можливостей, які не завжди повинні акцентуватися виключно на індустріально-матеріальних результатах. Саме тому дослідження соціальних та політичних умов є значущим індикатором для оцінки добробуту населення.

Тернопільська область має багато позитивних соціально-політичних умов, які позначаються на рівні добробуту населення та опосередковано відображені в політичній (зокрема – електоральній) активності. Розгалужений перелік послуг, які отримує населення – послуги транспорту, складування, поштової та кур'єрської діяльності, послуги з тимчасового розміщення й організації харчування, послуги інформації та телекомунікації, операції з нерухомого майна, послуги професійної, наукової та технічної діяльності, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, послуг в системі мистецтва, спорту, розваг та відпочинку підкреслюють потенційні можливості регіону. Щоправда, відстежується суттєва амплітуда в затребуваності послуг, якщо оцінювати їх в світлі витрат населення. Водночас політичні сили, які популярні в області звично підтримують соціально-зорієнтований напрямок в розвитку території, а тому мають тут суттєву підтримку.

Література:

1. Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 344 с.
2. Кузишин А.В. Політична географія області. Географія Тернопільської області: монографія. В 2-х т. Т.2. Населення. Господарство. Тернопіль: Крок, 2017. С.324-339.
3. Кузишин А.В. Регіональний вимір соціально-політичних процесів: теорія, методологія та практика суспільно-географічного дослідження. Автореферат дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Тернопіль, 2021. 40 с.

4. Кузишин А.В. Ретроспективний аналіз територіальної організації місцевих виборів на прикладі Тернопільської області. Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. №4 (випуск 4), 2020. С. 26-30.
5. Кузишин А.В. Суспільно-географічний аналіз підсумків виборів до Верховної Ради України в межах Тернопільської області (2012-2019 рр.). Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. №3 (випуск 3), 2019. С. 15-23.
6. Підгрушний Г.П., Мезенцев К.В. Привабливість території для проживання людини: методологічна та прикладні аспекти дослідження. Український географічний журнал. 2015, № 1. С. 32-41.
7. Царик Л.П., Поплавська І.В. Організація соціальної сфери областей Подільського регіону: суспільно-географічне дослідження. Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. 2021. №1 (50). С. 47-57.
8. Kuzyshyn A., Kuczabski A., Poplavska I., Zadvornyi S. (2022). Risk assessment of the social sphere development on the example of areas of the Carpathian-Podillia region (Ukraine). *Czasopismo Geograficzne*, 93(3): 473–493. <https://doi.org/10.12657/czageo-93-19>
9. The volume of services provided by enterprises in the service sector of Ukraine. <https://www.ukrstat.gov.ua>

Summary:

Andrii Kuzyshyn. SOCIAL-POLITICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE WELFARE OF THE POPULATION OF TERNOPIL REGION.

The article reveals the social and political conditions that affect the formation of well-being of the population of Ternopil region. Theoretical principles of the structuring of this process have been defined. Emphasis is placed on the components of the social sphere and electoral results, which are determined by certain interests of the population and indirectly reflect the attitude to the welfare process.

Key words: Ternopil region, population welfare, socio-political conditions.

УДК 911.3

ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МІСЬКОГО ЕЛЕКТРИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ У 1991-2020 РОКАХ

РУДАКЕВИЧ І.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

У статті охарактеризовані геопросторові тенденції розвитку міського електричного транспорту в Україні протягом 1991-2020 років. Протягом цього періоду в Україні функціонувало 3 метрополітени, 32 мережі трамваю, 45 тролейбуса, міська електричка у Києві. З 1991 року було закрито 14 систем трамваю і 5 тролейбуса. Деградації електротранспорту переважно на Сході України сприяли економічні проблеми та депопуляція населення. Негативний вплив на розвиток електротранспорту в Україні мав також воєнний конфлікт на Донбасі.

Ключові слова: депопуляція, електричний транспорт, мережа, місто, Україна

На початку своєї Незалежності у 1991 році Україна мала одну з найрозвинутіших у Європі систем міського електричного транспорту. Її розвитку сприяли відносна дешевизна будівництва та експлуатації мереж, а також значні обсяги пасажироперевезень у містах, які внаслідок урбанізації другої половини ХХ століття активно розросталися. Електротранспорт (особливо трамвай і метро) порівняно з іншими видами міських комунікацій має високу провізну здатність завдяки використанню обмеженого простору і можливості впровадження рухомого складу високої місткості. Ще одною перевагою міського електричного транспорту є його екологічність та енергоефективність завдяки порівняно раціональному використанню електроенергії.

Тематика вивчення геопросторового розвитку мереж міського електротранспорту на території України широко висвітлена у багатьох наукових працях. Одним з найбільш ґрунтовних таких досліджень є енциклопедичний довідник «Електротранспорт України» авторства С. Тархова, К. Козлова і А. Оландера [4]. Особливості функціонування міського електричного транспорту в